

ҲАЗУСТҶҲАДА ҲАРА ИАХБА?¹

(Асоциалтә диагноз иазкыу апышәә)

«Абицара еиҶа раамтә иепшуп
изхылтцыз раастә»
Ажәйтә хәамтә

Ҳазтагылоу аамтә. Иҳанаҳәозеи уи? Иахба ҳазтагылоу аамтә хәапхба иқәнаргылеит цоа змам зынагзарагыи мариам адцақәа. Урт ируакуп хәхдырра («ҳара») аҳәаақәцара (культурное самоопределение)². Абри адца намыгзакәа, пхбака цашба ҳамазам. Еилымкаакәа ҳазустәқәоу иахба, *хықәкыс* (метафизическая цель) иҳамоу, ҳмилаптә пстазаара хшыоцакыс (смысл) иамоу, еилмыргакәа иахтахуи иахтахыми, иҳалшои иҳалымшои, иазгәамтәкәа хәамтә иацу ашәартарақәеи алшарақәеи ихыпшым амилаттә хәынтқарра ашьақәыргыларәа халшап хәа агәыгра цацгәыдахоит.

Иахбатәи хпышәа иахнарбоит: амилаттә хәынтқарра атәым стандартқәа рымацарала ргылашьа амазам! Уи ианыпшуазароуп ажәлар рсоциалтә хәсахбагыи, урт рмилаптә интерсқәагыи.

Ажәлари акультуреи. Рапхба иргыланәи иазгәатәтәуп атермин «ажәлар» арака хархәашьас иамоу. Ари атермин ианарпшуеит иалкаау территориак акны еицынхо ауаапсыра. Урт анжәлару убаскан ауп ианрымоу атериториадагь еицырзеипшу акультура (абызшәа, ацқарақәа, анормақәа, ахәшьарақәа уб. ит.), ахатәи хдырра- «ҳара». Рхатәи хдыррала урт даәа жәларык рхы рыладыршашьазом.

Хәарас иаҶахузеи, ауаапсыра атерритория еиднакылоит, аха жәларны ишьақәзыргыло урт *акультуроуп*. Ари иаанагом акультура ажәлар ирхыпшзамкәа зхала икоу субстанциоуп хәа. Акәультура апызцо ажәлар роуп, изапырцогыи реицынхара аиҶкааразоуп. Еицнымхакәа ауаапсыра нхашьа рымазам. Ажәларгыи акәультурагыи рышьақәгыларәа еиларсуп, акны имоапысуа социалтә процесуп. Урт еикәйтханы, хаз-хазы қалашьа рымазам. Ажәлар анжәлару убаскан оуп, иазгәахтәп даәа зныкгыи, ианрымоу рхатәи кәультура, акультурагь апы антоу убыскан ауп - ианыкоу уи ала зхы ныкәызго ажәлар. Изыкалазом жәларыда акультура, ишзыкамло еипш ажәлар кәультурада.

Абицарақәа реимадара. Хых азцаара иахзықәгылоу атак акацараз иаҶа иқәнагоуп абицарақәа реимадарала (диахронла)³ апысуа культура азнеира. ЕиҶаразакгыи иахәҶазар қалап арака аибашьра қалаанзатәи аибашьра ашьтахьтәи абицарақәа рсоциалтә хәсахбақәа реиҶарпшра. Иалшоит иаххәар, абарт абицарақәа рыкны акәзар қалап иахьиасуа иахба акультуреи атехногентә цивилизацияеи реиҶахара («столкновение цивилизаций» – С. Хантингтон). Насгыи урт реиҶарпшра иаҶа иахзымариоуп, избанзар абри аҳәааҶ еиҶагылоу амцқәа иара харгыи хрылахәуп, лабҶаба иахбартоуп.

Аңсуа культура аҫоурыхтә хәҫсахьа. Ииасхьоу аамтаз аңсуа культура ишьақәнаргылаз аңышәа иакәытханы уи иахьа аҫагылазаашьа аилкаара уадаоуп. Хәзтагылоуи ииасхьоуи аҫоурыхтә аамтақәа реиладара азгәамтақәа, иудаохоит иара убасгьы ихдәицшугьы (икалаша аамтагь) азпхьагәатара. Хәарас иаҫахузеи, адәахьтәи амчқәагьы хныруеит, зны-зынлагь хшьақәырқьоит, ус анакәха, уртгьы азгәатәтәуп.

Ииасхьоу аамта иадкылан ханахәапшуа аңсуа культура, уи ианыцшуан *традициала* ишышьақәгылаз. Арака акультура *ҫиазомыт* (аәарҫыцзомыт, иазхазомыт, аәартбаазомыт уб. иц.). Уи анкьа зны илнахыз амоала *ишьтрақәлан* (повторение) иаауан. Акультура рҫиалатәуп хәа ажәлар гәоарасгьы ирымамыт. Аңсабаратә цәырцрақәа реишьтагылашья (цикл) азгәатан акәын урт рцстазаара шеиҫыркаауаз. Хьышьтрала ироуз акультуратә пьшәа социалтә идеалуп хәа ирыпхьазон. Уснагзатәыс рҫапхьа иқәгылан ирбоз – абри акультуратә пьшәа, иара аҫоурых акны ишыказ еицш, еицамкзакәа икалаша аамтахь аиагаракәын.

Атрадициатә кәультура – ари иҫышәынтәалан иказ системан, амчгьы гәгәан. Акультуракны ишьақәыргылаз аңкарақәеи анормақәеи (Аңсуара) рыла акәын ауаа реицынхара шеиҫкааз. Урт реилагара – хьырхәрада иаанхазомыт. Аңсура аңкарақәеи анормақәеи назыгзозгьы, урт рынагзара иахылапшуазгьы дара ауаа ракәын.

Хәамта иаәарпшны хрыхәапшуазар ажәытәтәи аңсуаа, урт иғарны инхон, аха дара рхата иғару уаауп хәа рхы рыпхьазазомыт. Рынхара-рынцыра иаоцан ишыкамызгьы, рхы иацклапшны, ицшзаны иныкәыргон. Урт иахьеицш амал иашьтазамыт, «амал абгьыжәгьы иалоуп» хәа ражәа иалан. Зегь реиҫа изышьтаз ажәытәан аңсуаа, зегь реиҫа зыхә харакны иршьоз *ахьз* акәын. Ахьз архара (хьызрацара) зегьы ашьтан, аха уи архара усгьы имариамыт. Ахьз зоуаз - уи иреиҫны аңсуара ныкәзгоз, ицшзаны зхы моапызгоз, афырхатцара аазырпшуаз, акәығара злаз, зых хатыр ақәцара зылшоз иакәын. Насгьы иара азцаара зызбоз ажәлар ракәын.

Ауаа ахьз архара ишашьтоу рацәак ицәырыргазомыт, аха зегь дара роуп рхымоапгашьяә уи рныцшуан. Иахаразакгьы урт ирацәаны иахьеикәшәоз (ачарақәа, аңсрақәа, аңсхәрақәа уб. иц.). Цоуп, урт реикәшәара зызкыз даәакын, аха убри аамтаз рхымоапгашьяә, реиҫаараҫы, иаҫах исхәоит, ирныцшуан азнык азы зеилкаара уадаоыз *ахәмарра еицшшәа еицлабрак*. Хьықәкыс иамаз абри аицлабра? – *Ахзыргара! Ауаа еицлабуан реиҫа еиҫны зхы моапызго хәа!* Даәак ала иаххәозар, абри аицлабраә ауаоы изыригон ихатара, ихы хатыр шақәицоз, ихы хәшьарас иеиҫоз (самооценка, мамзаргьы Платон иажәақәа рыла иаххәозар «тимос»). Уи ауаа ихы дирбон, дыргәапхарц, дара ркынтәи ихаракыу ахәшьара иоурц азыхәа.

Аха ауаоы ихы иагья ихаракны ахәшьара аиҫеит хәа акагь аанагазомыт, уи ажәлар ирыдрымкылакәа. Ажәлар рылыпха имоукәа

ахьызгы изырхазомызт. Аңсурағы ацыхәтәнтәи авердикт здызкылоз ажәлар ракәын. Урт иреихаз арака даәа мчык ыказамызт.

Абрака иазгәаҗазар ахәтоуп: уарла-шәарламзар, җара акы деицанамырхзар, аңсуа ирацәаны ауаа ахьеизоз, иахьиахәаз иеагирхазомызт. Ауаа рахь ацәырцра, иаҗах исхәоит, уи мыцхәы дацклапшны иеазыкаитцон: чаразар - ахамҗа (ахаршә), цәгьаразар ацхыраара (аңсаҗатә) икаитцоз ауаа иахьыргәапҗара дашьтан. Иара ихаҗа ишикәнагоу еипш деибыҗазаракәын: иеи икәадыри рырхиашья, иеиилахәашья, иныкәашья, итәашья, игылашья, ицәажәашья ауаа иҗашьыцыртә еипш еиҗекаазар акәын. Ауаа дахьрылагылаз икәша-мыкәша имоапысуаз ахтыскәа зегьы дрызәлымхан, акы иаоижьзомызт, зегьы ибон, зегьы иахауан, зегьы рзы дмазеин, оныцкала длах-җыхын, аха уртқәа зегьы инирпшзомызт. Адәахьала тынч, игәы каршәны дыкоушәа ихы ааирпшуан. Иныпшуаз адоухатә хәҗсахья убас ирхиан, ауаа рылапш дыҗашәартә еипш. Иаххәар алшоит: уи арака инаигзон (дыхәмаруан) исоциалтә статус иацанакуаз ароль. Иара ауаа реизарагы спектакльк ахасаб ала акәын ишымоапысуаз. Арака ишабалакь хәа азәгы ихы моапигазомызт: доусы ироль дыхәмаруан, аха инаигзар акәын уи казарала ипшзаны, ауаа рылапш иҗашәартә, иргәапҗартә еипш.

Аха ахьзгы аҗакпхыкәра ду ацын. Уи аныкәгарагы ус имариамызт. Ахьз змаз ауааы еснагы ихы разаны имоапигалар акәын, еснагы ишьақәиргәғәалар акәын имоу ахьз дшапсоу, еснагы идыруазаракәын *дызустоу иара*. Ихдырра ахәақәцара цацгәызацәык акәын имаз – уи аңсуаракәын.

Иуадаоузам шьҗа ажәйтәан аңсуа абаскак иеазцәылх *ахьз* арҗара дзашьҗаз. Ахьз змаз ауааы илшон исоциалтә статус ашькәрыгәғәара, исуверенитет арыгәғәара. Уи дзышьҗаз, иаҗах иахгәалахаршәап, амал акәзамызт – ахьз акәын. Насгы ахьз арака *материалтә* хәшьаразамызт; уи *доухатә* хәшьаран. Ус анакәха, аңсуарағы *аматериалтә хәшьарақәа рааста иаха амч змаз адоухатә хәшьарақәа ракәын!*

Хәарас иаҗахузеи, атрадициатә аңсуа культура ахьи ацыхәеи инартбааны ахаҗсахья аарпшра арака изалшазом. Уи иаҗахуп җыдала аҗаара амоапгара. Ус шакеугьы, сгәы иаанагоит, хыхь иарбоугьы азин ханаҗоит хәа лкаак аҗацара: атрадициатә аңсуа культура аоныцка ишьақәыргылан *структурала еинраалаз асистема*. Арака зегьы збан, зегьы ртыц икәцан, зегьы еиҗекаан, ауааы ипсҗазаара азыхәа зегь мазеин. Арҗыцра ма арееира зҗахыу хәа азҗаара ауааы иҗапхья икәгылазамызт. Уи иҗапхья икәгылан о-зҗаарак: 1) аңсуа культурала ихатәы псҗазара амоапгара; 2) еицамкзакәа абри акультурала еиҗагыло абицара раазара.

Иагы иуадаоузаргы атрадициатә аңсуа культура аныкәгара, аңсуа изыхәа уи җабаазамызт иахьеипш. Уи даәак алагь ахныкәгашья издырзомызт. Идунеихәапшра аңсуарала иалагон, иара убри алагь ихиркәшон.

Аѝиара амоала. Аха адунеи аѝы, иаҳаразакгы ауаотѝоса ицстазаараѝы, зѝызымпсахауа хѝа акагь ыкызам. Иара атрадициатѝ культураѝгы аитакрақѝа моапысуан, аха урт убаскак имачын – ажѝлар рыхдырра ианыцшзомызт. Иахгѝалахаршѝап: уажѝы аабыкѝа ацсуа маѝѝа нышьтацаны европатѝи маѝѝала иѝеилеихѝеит ацсуа, аха уи рацѝак хѝаас икамцазеит. Икаицартѝгы дыказамызт, избанзар даѝа культуратѝ матрицак ахь аиасраз амоа дықѝалахѝан. Ускан уи амоа данымлакѝа даѝак алагь хеикѝырхашѝа имазамызт.

Ари амоа - *аѝиара, аѝыц аамта* иамѝан. Ацсуаа рѝапхѝа арака ицѝырцит цѝа змамыз *ауадаѝорақѝа, ашѝартарақѝа, алшарақѝа*. Урт зегьы ирыцкын *ахыхьчара* (ахеикѝырхара). Ацыхѝтѝантѝи ашѝышықѝсақѝа рзы урт рѝапхѝа ахыхьчара иѝхаз даѝа зцаарак ыказамызт. Иахгѝалахаршѝап абрака хѝѝоурых акынтѝи сиужетк. Уи иҳанахѝо рацѝоуп.

А-19-тѝи ашѝышықѝсазы жѝашықѝсала Ацсны аибашьра цон. Шакаѝ тахаз абрака ацсуаа макѝаназ азѝгы издырзом. Аибашьра иацѝынхазгы рыбжеихараѝык рыцсадгьыл аанрыжьыр акѝеит. Иаанхаз аѝаѝақѝа рахь инхон. Урт аурыс хѝынцкар иѝапхѝа «аара» зду хѝа аофициалла ицхѝазан. Ацсуаа ицсакѝаз (рассеянный, дисперсный) жѝларны икалеит. Цѝоурыхла Ацсны иамаз ахѝынцкярратѝ форма ацырхын. Иара Ацсны ахѝызгы ахыхын. Уаанза, а-18-тѝи ашѝышықѝса анцѝамтаз, Ацсны иамаз ихьыцшымыз (автокефалиатѝ) аиашахѝацаратѝ аухѝамагь аусура иакѝыцхѝан. Зыцсадгьыл аѝы иаанхаз ацсуаа еидызкылоз хѝа мчык рнапацакаѝ иказамызт 50 – шықѝса инареихѝаны, ркультура атѝы хамхѝозар. Урт еикѝхап, ацсуаа ѝапхѝа рыцсадгьыл акны инхап-инцып хѝа ускан азѝгы игѝы иаанагазомызт. Қыртѝылатѝи аелита ари атеритория хѝара иахѝтѝуп хѝа рнапахѝы аагара иалагахѝан.

Культурала ахеикѝырхара. Аха абрака икан, хыхь ишахѝѝаз еипш, алшарақѝагы. Урт зегь ирыцкын аѝыц аамта *аѝанраалара* (адаптация, приспособление). Абри азгѝатѝаны Урыстѝылеи Ацсынтѝылеи ирылдыршеит аиѝагылара иакѝыцны аиѝцаарахь аиасра, иаҳаразакгы акультураѝы.

Абри иабзоураны Ацсны ицѝырцуа иалагеит ацара змаз ацсуаа. Урт иацырцеит амилатѝѝ ѝыра. Уаанза ацсуа культура ѝырхѝала мацара акѝызтгы абицарак акынтѝи даѝа абицарак ахь ишыиасуаз, уажѝшьта ахархѝара аиуа иалагеит иаҳа алцшѝа змаз иѝыцыз атѝнология: дыргатѝ формала (ѝырала) акультура ашьақѝерыгѝѝѝарей атранслиация акацарей. Уаанза аазарей ацарей ахѝиѝуаз ахѝычы иаҳарак аѝаацѝараѝы акѝызтгы, уажѝшьта ицѝырцит изыцхауаз абицара реицѝазара иазкыз аструктура (ашкола). Ицѝырцит ацсуа шѝѝѝы.

А-19-тѝи ашѝышықѝсазы ирцѝызыз ацсуаа а-20-тѝи ашѝышықѝсазы рыхынхѝара иалагеит: «аара» хѝа ирыдыз рыхын, Урыстѝыла иадгьиланы Актѝи адунеитѝ еибашьра хѝзла реаладырхѝит, рыцсадгьыл ахѝз аздырхынхѝит. Урыстѝылатѝи аимпериа анхьбгала,

Қырттөыла Аңсны ианақөла, аңсуаа бңьарла рыңсадгьыл рыхъчеит, рмилаптө хөынтқаррагы өаңхьа ишьақөдыргылеит уб.итц.

Цоуп, уи ахөынтқарра аңхьа иамаз асуверенра ларкөны, автономиахь ииаганы Қырттөыла иалацан. Қырттөылатөи аиҳабыра Аңсны имөаңыргоз аполитика *акультуратө асимилиация* (амилаптө репресиа, аңсуа өыра ақыртүа шрифт ахь аиагара, аңсуа школа ақыртүа школахь аиагара, аңсуаа қыртқөоуп хөа ашьақөрығөғөара уб. акыр итц.) иазкын. Аха ус ишьаказгы, аңсуаа өаңхьа ршьапы иқөгылеит.

Иаххөар алшоит: Қырттөыла арака имөаңнагоз аполитика аөагылара ахьрықөшөаз аңсуаа, урт иаҳагы ирыхөеит рмилаптө хдырра ашьақөрығөғөараөы. Аңсуаа раңсура иаҳагы игөцараркит, иацклаңшны аныкөгара иалагеит.

А-20-төи ашөышықөсазы ишьақөгылеит аңсуа милаптө интеллигенция. Иөиеит асахьркыратө литература, аказара, анаука. Есаaira итбаахон аңсуа көультуреи агьырт акөультурақөеи реиөцаара, реилибакаара. Аңсуаа ишьтырхит аөыц аамта иашьашөалаз асоциалтө хаөра. Урт рыхъз наөуан Аңсны антыцгы.

Аха убри аамтазы аңсуа культура цацгөыс иамаз ахөшьратө система (ценностная система) еиқөдырхеит. Уи еиларымгазеит. Ажөи аөыци акультура аөныцка аиөагылара рыбжьазамызт, еинраалан, ихаибартөауан. Уи иамаз амилаптө хаөра еиқөырхо иаауан аңсуаа. Урт ркультурала рмилаптө хаөра аадырңшуан, ишьақөдрығөғөон, даөа жөларык рхы рыладырөашьазомызт, атоурыхгы реаламырзыкөа иахьа ужөраанза иаауан. Аңсуара акөын аңсуаа социалтө идеалс, динс ирымаз. Уи акөын аңсуаа еилымшөо еидызкылоз. Убри алоуп аибашьраөгы урт аиаaira азларгаз.

Ацивализациеи акультуреи. Аха арака аибашьра шцоз бңьарла мацара акөзамызт. Иара аибашьра усқан излагаз ацивализациатө жөылара ахөтақөа ируакын. Аха усқан хара уи хазгөамтазеит. Иахьа шыта уи лабөба иаабоит.

Ацивализация зызку *амал архароуп*, (акапитал азырхара), акультура – *ауаөы* ихьчароуп, уи *социалтө* субиектны ишьақөргылароуп. Амал архара, иаҳаразакгы *аихшара*, хықөкыс иахьыкоу ауаа еилнахуеит, еиөанаргылоит. Урт аицынхара рцөуадаөхоит, еснагь ирыбжьалоит аимака-аиөак, аиғарара, аконфликт. Ацивализация ауаа азеидкылазом.

Акультура зызку ауаа реидкылароуп, урт реицынхара ашьақөрығөғөароуп. Ацивализация раңхьа иргыланы изышьтоу аиндивид ихатөи интересқөа рыхьчароуп, акультура – азеицштө (аколективтө) интересқөа. Ацивализация аарыхратө технологиоуп (мыругоуп), аха уи амөхак тбаахар, ахөшьара харакхар иара ауаөы изы ишөартөуп.

Хөарас иатахузеи, ауаөы дмаарыхкөа ихы изныкөгазом, аха уи иңсы зтоу, К.Маркс иажөақөа рыла иаххөозар, акрыифаларцаз акөзам. Акырзифо иңсы тазарц азоуп.

Ишпеилкаатөу иахьтөи ҳақсҗазаара? Шьҗа иаҳа имариоуп ҳәа сгәы иаанагоит иахьатөи ҳҗагылазаашьа аилкаара. Амала җақхьа иазгәатәтәуп: ҳара иахҳаагаз аибашьрала абрака ихацыркын ацивилизациятә жәыларагы. *Уи хьқәкыс иамаз ҳмилаттә ҳдырра аҗсахракәын.* Бҗьарла аибашьра уажәазы иаанкылоуп, аха ацивилизациятә жәылара – иахьагы иҗоит. Уи анеилго ишелго атәы аҳәара макьаназ иуадаоуп. Амала иахҳәар ҳалшоит: абри иҳанатахьоу аҗхаста аиҗашьқәыргылара акыр иаҳа иуадаоуп, аекономикаҗы аибашьра иннажьыз аҗхаста ааста.

Зегь реиҳа ҳара иахьа *иҳагы аекономика акәзам – ҳкультуроуп!* Аекономика акәзам, ҳкультура акәын ҳара иахьа уажәраанза ҳайдкылан ҳаазгоз⁴. Уи ауп аибашьраҗы аиаира ҳалзыршаз. Аибашьра калаанза, иара аибашьра аангы, ҳажәлар азәк иеҗш еидгылан. Цоуп, адәахьтөи ашәартарақәагы ҳаидыркылон, аха урт ҳазрыцәзозомызт ҳаиҗкаамкәа. Хәиҗызкаауаз, иаҗах исхәоит, ҳкультуракәын. Ари арҗабыргуеит хьхь иаагаз аҗоурыхтә җарҗштәгы?

Аха аибашьра ашьҗахь ҳкультура амч лақәуа аекономика амәхак тбаахо иалагеит. Уи иаанагоз ашәартара иазымхәыцзакәа, ҳауаажәлар ашьҗалеит амал рҳара, иалагеит аибашьра иацәынхаз амал аихшара. Хажәлар реыршеит: ганк ахьы ицәырҗит амалуаа, агьы аганахь - аҗаруаа. Хәоныҗка иҗкит цоа змам асоциалтә чымазарақәа: ацәҗаурақәа, арҳәрқәа, ақәыларакәа, ауаа рҗычра, ашьрақәа, акорупҗиа, мазалатөи (теневая) аекономика, анаркоеилахәахәтра уб. акыр иҗ. Иуадаохо иалагеит ауаа реибабара, реиҗцаара, реицынхара. Урт реилыҗра апроцесс иахьагы иҗоит.

Уажә аабыкьанза аҗсуа изьхәа «амал абҗыжәгы иалазтҗы», аҗсуарала иҗсҗазаара иразозтҗы, иахьа уи идунеи аҗы амал еиҳау даәа хәшьарак ыказам. Хьзыс иҗоу иара изьхәа иахьа малуп!⁵.

Шьҗа иахҳәар алшоит: ҳкультура аҗыҗан ацивилизация аҗшәмара аанкылара иаҗуп, уи иҳаднагалаз аматриҗала анхара-анҗыра ҳалагахьеит. Хкультурала инхо, уи зхьы иазырхәо аҗсуаа рхьпҳьазара есааира иагхоит. Атөым хәшьарақәа (аҗкарақәа, анормақәа, астандартқәа уб. иҗ.) зхьы иазырхәо аҗсуаа рхьпҳьазара иазҳауеит. Ари апроцесс хьрхарҗас иамоу аилкаара уезгы иуадаозам. Еликаауеит уи аҗсуагы, аха иҗаитҗари? Амал имьрҳакәа иахьа нхашьа имазам, аха инапхи иҗсыи цқьаны амал изьрҳазом. Зақәанла, ламысла амал ахьдырҳауа Аҗснакәым анҗыҗгы ибом. Арахь амал агьама икхьеит, уи шьҗа дзацәзозом, дытқәаны дамоуп. Изаанхаз моазацәык ауп: *зақәандарыла, ламысдарыла амалрҳара!*

Иахьа дызнылаз амоаҗ иара дзацәоуп. Ихада дзықәҗыҗша хьхь ажәоан цака адҗыл даәа мчык ибом. Ауа, аҗынха, агәыла, аоыза, аҗсуара иамаз агьырт аструктурақәа иахьа шьҗа амч рымазам. Акьызатәык дзықәҗыҗуа иҗсҗазаараҗ - амалоуп. Убри аан амал иацу ашәартараҗ ибоит. Амал иахьрқьаны иалшоит дырҳәынҗар, дыршьыр! Иара ихьчара зылшо ҳәа икәша-мыкәша мчык ибом. Аха иҗаитҗари – аҗсҗазаара еснаҗ ашәартара ацуп!

Аңсуа иахья есаaira исоциалтә дуней атшәахара иәәуп. Аңсура ныкәызгап хәа уи ихы ҫабаа аирбазом. Аңсуа культура, аңсуа бызшәа, аңсуа сахьаркыратә литература, аңсуа театр, аңсуа музыка, аңсуа ҫоурых, анаука уб. иҫ. иааныркыло атып уи иҫстазаараә, еиҫах исхәоит, есаaira итшәахоит. Псышәала ашәахәара аңсуа дакәытхьейт!

Итшәахеит иахья аңсуа исоциалтә аамта ахәаакәагы. Уи ихымәапгашья ианыпшзом ииасхьоу, мамзаргы икалаша аамта. Хазтагылоу аамтала иалагоит уи идунеихәапшра, иара убри алагь ихиркәшоит. Иапхьяка изыпшу аҫеипш хәа акагь ихдырра ианыпшзом.

Хәарас иаҫахузеи, иахьатәи аңсуа иаңсуара каижьырцгы иҫахам. Ауаа рахь данцәырцуа уи мыцхәгы даңсуоушәа ихы ааирпшуейт. Уи моу икәша-мыкәша игылоу аңсуаа ҫара епныхәак ирымтарц азы аҫкьапца заа ишьтыхны аара риҫоит дара ишақәнагоу аңсуара ныкәжәгом хәа, мыцхәы ирыдцалан ирабжьгоит аңсуара ахьчара иахья шака игәцарактәу. Дацәшәоит уи ионыҫка ицрыхо, дызмыртынчуа, дзыргәамцуа амчкәа адәахьгы иныпшыр хәа.

Адәахьы данцәырцуа, ауаа данырбо мыцхәгы ихы игәы алақоушәа инаигзоит иахьатәи ироль. Аибашьрафь аиаaira аагеит хәа далаехәоит, иахья ихьыпшым ахәынтқаррагь аргылара хәәуп хәа ихы алазыригоит, аха уи рацәак агәра игазом. Агәра азлеигари уи мал рхаган, бизнес проектны икарцазар уака аус зуа аихабыра? Аибашьра ашьтахь ари лабәабахеит. Аха урт алызхыда? – Иара! Ибжыы ахә ытхны изгада? – Иара! Ибжыы аазхәада? – Дара! Иареи дарей рышьхәа еивцоуп иахья, амал еицдырхауейт, аха изеидгылазом!

Иалшарызу уажә аабыкьанза аңсуа ажәлар рахь дцәырцны шәеихабыс сара салышәх, сара исегьу шәара дшәықәнагазом хәа рыдгалара? Иагья ус акәзаргы, аамта иацныкәатәуп хәа ипхьазоит иахьатәи аңсуа!

Изакә хәынтқаррахои еилахәахәтрала идыргыло? Мамзаргы ирылшару идыпшылоу, зызхара ззымаарыхуа ажәлар ихьыпшым ахәынтқарра аргылара? Арака ицәырцуейт ицегь иуадпоу азцаара: хажәлар еидызкылоз, амч рызтоз хкәультуракәын. Хкультура анеилышша, даргы еилышшеит, рымч каңсеит. Нас иабантәи аанагари ххәынтқарра амчра? Иалшару уи ажәлар рыхьчара дара рымчра амамкәа?

Аха ас еипш азцаарақәа ртак аңшаара иагылшом, дагыашьтам иахьатәи аңсуа. Уи идунеи аңшацлакә еипш иҫагыжьюа даәакуп. Амалрхара социалә стихьяицас ижәлан даман ицоит, аха дахьаго издырзом. Иҫсы цәгьахеит, ихдыррагь хәашьит. Убри аамтаз саңсуоуп хәа макьаназ ихы ишьоит. Даәак алагь ихы хәаакәцашья имзам: даңсуамзар, нас дызустәада?

Абас еипш атак хауейт иара харгы уи дызустоу аилкаара хылцшьтрала ханазнеиуа. Аха социалтә казшьас, социалтә ориентациас имоу ала ханихәапшуа иахьатәи аңсуа, уи дызхылцыз *дазлареипшым есаaira иазхауейт*. Гәныхәцыстала ари иныруейт иаргы, аха иилкааны макьаназ имазам.

АЗГӨАҘАРАҚӨА

1. Абри азцаара уажэы апхыагы ицэырцхьан хтэурых афы. Поезиатэ бызшэала уи атак кайцеит Д.Гэлиа иажэеинраалаф «Абри соуп сара».

2. Цоуп, политикала ххы хэаакэахцеит, аха уи инагзаны ианарпшзом хсоциалтэ хафсахьа. Уи аарпшраз иатахуп ххы культуралагы ахэаакэцара.

3. Ажэлар рхы хэаакэырцар калоит территориала, аамтак аоныцка (синхронла). Ускан урт рыхдырра "хара" шышькэдыргыло даеа жэларык рыхдырра ("дара") иафарпшноуп. Ажэлар рхы зэадырпшуа "Дара" ыкамкэа "хара" хэа рхы изашьталазом. Урт реизыкэаашья аконтекст акны абри аформула "хара"- "дара" есаaira ртыпкэа рыцсахуеит. Синхронла азнеира ианарпшуеит еиёахарпшуа ажэларкэа азлеипшуи иазлеипшыми.

Аха ажэлар рхы хэаакэырцар рылшоит диахронлагы (тэурыхтэ аамтала). Ускан "хара" "дара" хэа еиёадырпшуа жэларык рыоныцка еишьтагыланы иаауа абицаракэа роуп. Абри аиёарпшра ианарпшуеит акэультаура аоныцка ицо аитакракэа, мамзаргы даеак ала иаххэозар, абицаракэа азлеипшуи иазлеипшыми. (Арака иахгэалахаршэар халшоит: абицаракэа рсоциалтэ хафсахьакэа реиёарпшра лассы-лассы иахдылоит асахьркыратэ литературафгы. Иаагозар Заз Дарсалиа ипиеса "Ажэйтэра иагаз", мамзаргы аурыс шэкэуоы ду И.С.Тургенев ироман "Отцы и дети").

4. Абри аныцшуан Қырттэыла Ацсны имоацнагоз аполитикагы. Уи зызкыз агеноцид акэзамыт – уи зызкыз акултуратэ асимилиация амоацгаракэын, ацсуаа рыхдырра ацсахракэын.

5. Аибашьра ашьтахь хазкэылаз амоаф икан иёыцыз алшаракэа (амилаттэ хэынцкарра, ахакэитра уб. иц.). Аха урт ирыцыз ашэартаракэа (атакпхыкэра, анапхгаратэ пышэа уб.иц.) хазгэамтэзеит. Абрака ицэырцыз алшаракэеи ашэартаракэеи ажэлар еилыркаартэ еипш ирызназгоз амч камлеит. Аихабыреи ажэлари реиёцаара есаaira ицсьехон. Уаанза ажэлар зыдцаалоз арёиаратэ елита (амилаттэ интеллигенция) рмиссия нарыгзахьан. Урт рмиссия назыгзо афыц елита шыакэымгылац. Арёиаратэ елита хэа иахья ихамоу ажэлар рыдцаало, ирхэо иахацгыло макьаназ иказам. Аелита рымамкэа ажэлар рхала ицоуроу моак пшааны пхька изцазом. Аха ари даеа зцаароуп.